

Վարդիթեր Մադաթյան
ՀԱԻ

**«ԱԶԳ» ՀԱՍԿԱՑՈՒԹՅՈՒՆԸ
ՀԱՆՐԱՅԻՆ ՄԱՐՄԻՆՆԵՐԻ ՃԱՐՔՈՒՄ.
«ԱԶԳԻ», ԱԶԳԱԿՑԱԿԱՆ ԿԱՊԵՐԻ ԴՐՍԵՒՈՐՈՒՄՆԵՐ
ՏԱՎՈՒՇՈՒՄ (19–20-րդ դդ.)**

Հոդվածում անդրադառնում ենք խորհրդային և հայ ազգաբանությունում արյունակցա-ազգակցական կազմակերպության ուսումնասիրությանը, հայոց մեջ և մասնավորաբար Տավուշում այդ կազմակերպությանն առնչվող գրականությանն ու աղբյուրներին: Հայոց ազգ-արյունակցական կապերի հայտնի դրսևորումներից են՝ արյունակից ընտանիքներից կազմված գյուղերը, ազգակից գյուղերի խմբերը, ազգակցական թաղերը, գերեզմանոցները, դրանց ազգակցական տեղամասերը, ամառային արոտավայրերի ազգակցական ժամանակավոր բնակատեղիները, ազգականների սերտ հարաբերությունները՝ փոխօգնություն, տնտեսական, սոցիալական, գաղափարական ընդհանրություն: Մրանցից գատ, աղբյուրների հիմամբ լրացուցիչ ներկայացնում ենք՝ ա) 19-րդ դ. և ավելի վաղ ժամանակների՝ գերազանցապես ազգակցական գյուղերի ու գյուղախմբերի երբեմնի գոյության նոր տվյալներ Տավուշից և այլ շրջաններից, դեռևս չարձանագրված՝ 20-րդ դ. 60–90-ական թթ. ազգակցական կապերի նոր, ինքնօրինակ դրսևորումների փաստեր, որոնք գրանցել ենք Տավուշում և ՀՀ այլ մարզերում կատարած դաշտային աշխատանքի ընթացքում: Դրանք են՝ բ) գյուղերի հիմնադիր «ազգ»-երին (ընտանիքներին) նվիրված հուշարձանների կառուցումը, գ) Հայրենական պատերազմում «ազգ»-ից զոհվածների առանձին հուշարձանների կառուցումը, նրանց անունների խմբված արձանագրումը համագյուղական այդ հուշարձանին, դ) «ազգ»-ի անունով աղբյուր-հուշարձանների, դրանց կից հանգստի գոտիների կառուցումը, ե) տարբեր վայրերում բնակվող ազգականների հանդիպում-հավաքների կազմակերպումը՝ հրավիրատուներ առաքելով, գ) ազգի մասին գրքույկների, լուսանկարների ավրոմների, տոհմաձառերի պատրաստումը, որոնք բաժանում էին հավաքի մասնակիցներին, մյուս ազգականներին:

Հիմնաբաներ՝ ազգ-արյունակցական կազմակերպություն, Տավուշ, ազգակցական գյուղ, ազգակցական գյուղախումբ, գյուղերի հիմնադիր ընտանիք, «ազգ»-երի հուշարձան, «ազգ»-ի աղբյուր-հուշարձան ու հանգստի գոտի, տոհմաձառ, ազգականների հավաք:

Սահմանումներ և եզրաբանություն

Խորհրդային ազգաբանությունում 1930-ականներից¹ և հատկապես 1950–60-ականներից² նկատվեց ու սկսեց ուսումնասիրվել Կովկասի և ԽՍՀՄ

1 Косвен 1936, 3–20. «Պատրոնիմիա» եզրը Մ. Օ. Կոսովենն է առաջինը գործածել ուղմուրտներին վերաբերող իր հոդվածում [տե՛ս Крюков 1967, 86]:

2 Бдоян 1952, 189–192; Лисицян 1955, 185–244; Карапетян 1958; 1966; Косвен 1961; 1963; 1964; Կարապետյան 1963, 75–80; Բդոյան 1974:

այլ ժողովուրդներին բնորոշ «պատրոնիմիա», «ազգ-արյունակցական կազմակերպություն», «ազգ» ազգակցական խումբ՝ ուշագրավ ազգագրական երևույթը (ռուսերեն եզրի հեղինակը Մ. Օ. Կոսովեն է, հայերեն եզրերինը՝ Վ. Հ. Բդոյանը, Է. Տ. Կարապետյանը): Սակայն հայոց մեջ այդ երևույթին անդրադարձն ավելի հին պատմություն ունի. 19-րդ դ. վերջից արդեն այն Երվանդ Լալայանի, Խաչիկ Սամվելյանի, ապա՝ Ստեփան Լիսիցյանի ուշադրության շրջանակում էր, պատմամշակութային այլ գրականությունում, թեև, գործածվում էին տարբեր եզրեր, և այն դեռևս միասնական չէր:

Ե. Լալայանը պատմական Հայաստանի գավառներում ազգակցական կապերի դրսևորումներին անդրադարձել է իր տարբեր աշխատանքներում՝ արձանագրելով Լոռիում գերազանցապես արյունակից-ազգական ընտանիքներից բաղկացած ազնվական-«տոհմական» գյուղեր (Արդվի, Իգահատ, Ամոճ)³ և «սերնդական կապերի» դրսևորումներ (ուսումնասիրողն ընդգծված եզրերով է կոչել բարդ, ճյուղավորված կազմով մեծ ազգակցական կազմակերպությունը և դրա նեղ՝ ազգի ճյուղ իմաստով ձևը⁴):

«Սերնդական կապերի» մասին՝ տարբեր տարիների հրապարակումներ ունեն Խ. Սամվելյանը⁵ և այլ հեղինակներ. արձանագրվել են հայոց ազգակցական կցաթաղերը⁶, որոնք «ազգ»-ի դրսևորումներ լինելով, մասնագիտորեն կարող են համարվել նաև տնային (մեծընտանեկան) տոհմական համայնքի ուշ արձագանք ու միջանկյալ ձև՝ այդ համայնքի և պատրոնիմիայի միջև: Ընդ որում, նախնադարի վաղ փուլի այդ հասարակական մարմին, և մյուս կողմից՝ մենամուսնական ընտանիքին աղերսներ ունեցող միջանկյալ ձև է նաև հայոց ընտանեկան համայնք-նահապետական գերդաստանը⁷:

«Ազգ»-ը որպես հայ ազգաբանության խնդիր, նախ քննվել է Վ. Հ. Բդոյանի, Է. Տ. Կարապետյանի հոդվածներում: Հետազոտական այլ հարցերի շրջանակում երևույթին անդրադարձել են նաև Յ. Ի. Մկրտումյանը⁸, Դ. Ս. Վարդումյանը⁹, Ռ. Ա. Նահապետյանը¹⁰ և ուրիշներ¹¹: Այս հարցով ուսումնասիրություն-

3 Լալայան 1902, 197–199:

4 Ազգակցական կազմակերպության այդ ձևերն արձանագրվել են այլ ժողովուրդների մեջ ևս [Крюков 1967, 89]: Մ. Օ. Կոսովենը նշում է առաջին կարգի՝ ընտանեկան համայնքներից, և երկրորդ կարգի՝ բարդ պատրոնիմիաներ [Косвен 1964, 2]:

5 Սամուելյան 1908, 62, 74, 77; 1941, 88–89, 167–168:

6 Ղլտչեան 1912, 91–92; Лисицян 1955, 202–203; Բդոյան 1974:

7 Է. Տ. Կարապետյանի գիրքը [Карапетян 1958] թեև վերնագրված է «Հայոց ընտանեկան համայնք», բայց շարադրանքում հաճախ գործածվում է «մեծ ընտանիք» եզրը: Մինչդեռ, եթե նկատի ունենանք հայոց գերդաստանում կողմնային գծերի մեծընտանեկան միավորների և ազգակցական ու ոչ-ազգակցական այլ բջիջների առկայությունը, ապա՝ գերդաստանն ավելի ճիշտ է «ընտանեկան համայնք» անվանել, իսկ «մեծ ընտանիք» կոչել երեք և ավելի սերնդից կազմված մենամուսնական ընտանիքը:

8 Մկրտումյան 1963, 87–100; Мкртумян 1967, 284–291; Мкртумян 1974:

9 Վարդումյան 1956; Վարդումյան, Կարապետյան 1963, 36, 57–68, 87:

10 Նահապետյան 1979, 198–206:

11 Հայ ազգակցական եզրերի մասին տե՛ս նաև Асмангулян 1983:

ները կարևոր են ժողովուրդների հանրային մշակույթները բնութագրելու, համեմատելու տեսանկյունից:

20-րդ դ. վերջին տասնամյակներին խորհրդային ազգաբանությունում բանավեճեր կային «պատրոնիմիա»-ի և, մյուս կողմից, «տոհմի», հանրային այլ կազմակերպությունների հետ դրա փոխառնչության ու «պատրոնիմիա» եզրի՝ ճիշտ կամ ոչ-լիարժեք լինելու վերաբերյալ (Դ. Ա. Օլդերոգգեի, Ն. Ա. Բուտինովի, Մ. Վ. Կրյուկովի, Յ. Ի. Մեմյոնովի, Յ. Վ. Մարետինի, Դ. Դ. Տումարկինի, Ի. Մ. Դյակոնովի, Բ. Օ. Դոլգիխի, Մ. Օ. Կոսովենի, այլ հեղինակների աշխատանքներում¹²): Քննարկումները մինչ օրս էլ շարունակվում են, չեն սպառվել: Հղում էին Կ. Մարքսին, Ֆ. Էնգելսին, Լ. Մորգանին: Ներկայում՝ խնդրի համար կարևոր են տարբեր մշակույթներում այդ երևույթի դրսևորումների՝ ազգաբանների սերունդների գրանցած նոր տվյալները և առնչակից ու տեսական այլ հրապարակումները:

Ըստ Մ. Օ. Կոսովենի՝ «պատրոնիմիա»-ն մեկ նահապետական ընտանեկան համայնքի աճելուց ու բաժանվելուց առաջացած, միմյանց հետ տնտեսական, հասարակական և գաղափարական կապ ունեցող մեծ ու փոքր ընտանիքների խումբ է, որն ունի ընդհանուր իրական նախահոր անունից ծագած անվանում: Բայց գուցե երևույթի տեսական ձևակերպումն ավելի լիարժեք դառնա, եթե լրացվի Յ. Վ. Մարետինի հոդվածում նշվող «մատրոնիմիա» եզրով էլ ու գործածվի՝ «երկզմային արյունակցական-ազգակցական խումբ» (ռուս. *бilateralная кровно-родственная организация*): Վերջինս թեև համապատասխան հատկանիշների նշման համար մեր կողմից առավելապես տրամաբանական առանձնացում է, բայց ուշադիր քննության դեպքում չի բացառվում, որ այդպիսի դրսևորումներ էլ լինեն ժողովուրդների տոհմական-մեծընտանեկան՝ տնային և ընտանեկան համայնքներում, նաև դրանց աճել-բաժանվելու արդյունք՝ տարածքային ազգակցական մարմիններում, որպիսին էր, կարծում ենք, 19-րդ դ. վերջի հայոց՝ գերազանցապես ազգ-արյունակցական ազնվականական գյուղերի դեպքը: Եվ դա ապացուցվում է անուղղակի՝ նաև դաշտային նյութով (տե՛ս ստորև՝ Տավուշի Չորաթան գյուղի Քալանթարյանների տոհմաձառը):

Այսպիսով, «ազգ»-պատրոնիմիան արական գծով արյունակից մարդկանց՝ ընտանիքների խմբի, դրանց անդամների սերտ կապերի ձևով դրսևորվող հասարակական մարմին է, որն ունենալով մշակութային արմատներ խորը հնադարում ու վաղ նախատիպեր, նախադրսևորումներ՝ այդուհանդերձ, ինչպես Մ. Վ. Կրյուկովն է նշում, հասարակական ավելի ուշ ժամանակի իրողություն է¹³՝ կերտված կամ վերակերտված պատմական ուշ պայմաններում:

Վաղ և ուշ ձևերը նրանով են տարբեր, որ նախնադարյան համայնքներում՝ սերտ կապերով ազգակիցների խումբ էին «մեծընտանեկան տոհմական համայնքները», այն է՝ խմբամուսնությամբ բնորոշվող մեկ կամ մեկից ավելի տոհմերն ու դրանց անդամները: Իսկ ուշ ձևերը կազմված են տարբեր մեծու-

12 Вдовин 1948, 56–70; Долгих 1951; Косвен 1951; Дьяконов 1963; Файнбург 1964; Крюков 1967; Бутинев 1969; Тумаркин 1970; Алаев 1972; Маретин 1975, 61–65; Ольдерогге 1975а, 6–18; 1975б, 56–59; Бикбулатов 1976; Семенов 1976.

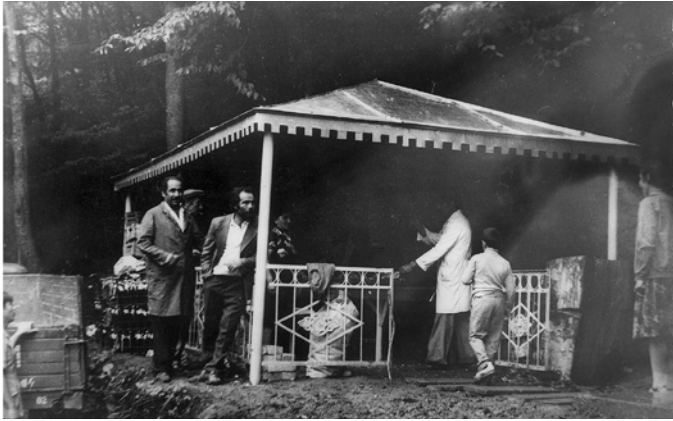
13 Крюков 1967.

Կելեյան Վրդապետ
 Վարդիթեր Մաղաթյանի
 13/12-84թ. Գ. Դավիթ Զ.Ա. ՊՈՐՏՅԱՆ
 Շնորհիվ շրջան

Կ Լ Կ 2 Ե 3 ՈՒ Ն Ց

ԱԶԳԱՏՈՂՄԻ ՊԱՏԵՌՈՒՅՈՒՆԸ
 / 1700-1980 թթ./

Կելեյան ազգայրոհմի վերաբերյալ գրքույկի (1980 թ.) առաջին էջը

Կելեյանների հանգստի գոյրու տաղավարը «ազգի» անդամների մի խնջույքի ժամանակ

Կելեյան ազգի աղբյուր-հուշարձանը 1980-ին.
 ձախից երկրորդը՝ կառույցի հեղինակ Վոլոդյա Կելեյանն է, նրանից ձախ՝
 այս «ազգի» պատմության վերաբերյալ գրքույկի ու «ազգի» տոհմաժառանգի հեղինակ՝
 Հարություն Պողոսյանը (գլխով Թովուգ, Շանշաղիին շրջան)

թյուն ու բնութագիր ունեցող մենամուսնական ընտանիքներից (տարբեր տիպի, մեծության ընտանեկան համայնք-գերդաստաններից, մեծ ու փոքր ընտանիքներից): Արյունակցա-ազգակցական կապերի վրա հիմնված հանրային մարմինների դիտարկումը թույլ է տալիս նկատել, որ բնորոշ երևույթները որևէ մշակությամբ ցուցիչ են այդ էթնիկ հանրության արմատների հնության և այդ կազմակերպությունների երկար պահպանվելուն նպաստող պատմամշակութային պայմանների առկայության: Հենց այս իմաստով է կարևոր՝ Տավուշում արյունակցա-ազգակցական կապերի ավանդույթը, դրա հին ու նոր դրսևորումների ամփոփ ներկայացումը, նոր փաստերով լրամշակումը:

Դաշտային նյութեր

Հայոց «ազգ»-ի հետազոտման, բնորոշ փաստերի արձանագրման գործում առանձնակի մեծ է Է.Տ.Կարապետյանի ներդրումը: Իր աշխատանքներում¹⁴ նա գրավոր, արխիվային և դաշտային հարուստ նյութերի համադրմամբ ներկայացրել է այդ կազմակերպության բաղկացուցիչ ընտանիքների ու դրանց անդամների կապվածությունը, տնտեսական, հասարակական, գաղափարական և տարածքային ընդհանրությունները: Վերջինիս դրսևորումներից էին ազգակցական թաղերն ու կցաթաղերը, գերեզմանոցների ազգակցական տեղամասերը, անասնապահական տնտեսությունը վարելիս՝ ամառային արոտավայրերի ազգակցական ժամանակավոր բնակատեղիները, ըստ Յ.Ի.Մկրտումյանի՝ նաև ազգակցական ձմեռանոցները¹⁵: Դրանք համակցված երկրագործական-անասնապահական տնտեսաձևի արդյունք էին, 19-րդ դ. և 20-րդ դ. առաջին կեսին Տավուշում նկատելի կերպով առկա էին, ինչը հաստատվում է արխիվային այլ, նաև մեր դաշտային նյութերով:

Խորհրդային ազգաբանությունում «պատրոնիմիա»-ի հատկանիշների՝ նման առանձնացումներ են արվել և տվյալներ գրանցվել ուրիշ ժողովուրդների առնչությամբ ևս: Է.Տ.Կարապետյանի, ավելի վաղ՝ նաև Ե.Ա.Լալայանի հրապարակած՝ հիմնականում արյունակից-ազգակիցներից բաղկացած գյուղերի մասին փաստերին ի լրումն՝ արխիվային նյութերում և դաշտային աշխատանքների ընթացքում գտել ենք այդպիսի այլ տվյալներ: Մեր հրատարակած երկու հոդվածներում նշել ենք Սևքար, Աչաջուր, Կողբ, Վերին Կարմիրաղբյուր գյուղերի շրջակայքում՝ մինչ միասնական մեծ գյուղի ձևավորվելը եղած՝ մեծ մասամբ արյունակցա-ազգակցական փոքր գյուղակների գոյության, իսկ Լալի (ներկայիս Վազաշեն) գյուղի դեպքում՝ համայնքի ազգատոհմերի միջև գյուղի շրջակա հողերն ըստ հորիզոնի կողմերի բաժանված լինելու մասին¹⁶:

Նշվել են նաև պատմականորեն հայտնի՝ հայոց մեջ ազգակցական փոքր գյուղակներից կազմված գյուղախմբերի և գերազանցապես ազգակցական գյուղերի փաստերը: Հետագա փնտրտուքն ու դաշտային աշխատանքը մեզ համոզեցին, որ դա բավական տևական ժամանակ օրինաչափ ու բնորոշ

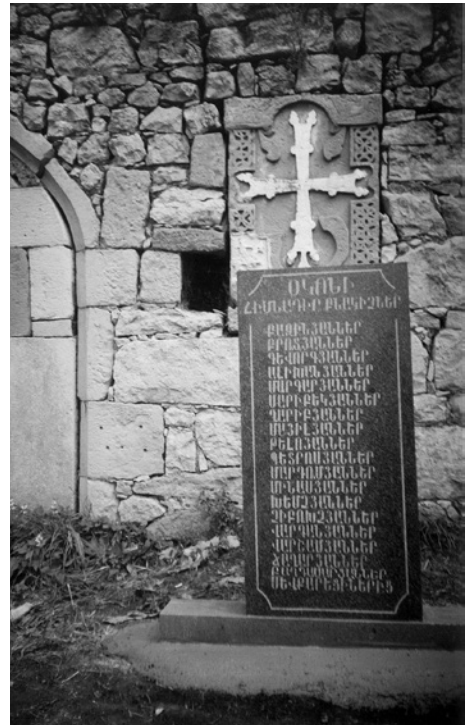
14 Карапетян 1958; 1966; Կարապետյան 1963:

15 Տեն, օրինակ, Мкртумян 1974:

16 Մաղաթյան 2006, 137, 143; 2009, 145:

Հազար պապի և Հայրենական Մեծ պատերազմում զոհված Հազարյանների հիշարարկին կառուցված աղբյուր-հուշարձանը 1985-ին՝ ազգի հանդիպում-խնջույքի ժամանակ (Բերդավան, Նոյեմբերյանի շրջան)

Գյուղի հիմնադիր ազգերի հուշարձանը Սևբար գյուղի Օկոն թաղում (Իջևանի շրջան)

երևույթ է եղել Հայաստանի բոլոր շրջանների համար (նույնպիսի նյութեր գրանցել ենք նաև Եղեգնաձորի շրջանի Խաչիկ, Գնիշիկ, Վալքի շրջանի՝ Մարտիրոս գյուղերի առնչությամբ)՝ կապված, մասնավորապես, օտարերկրյա ներխուժումների մշտական վտանգի հետ, երբ հիմնականում նահապետական գերդաստաններով փախչելով ու անմատույց լեռնաձերպերում պատսպարվելով, իսկ հետագայում՝ աճելու ու ընտանիքի ճյուղավորվելու արդյունքում՝ ձևավորվում էին ազգակցական գյուղակներ. հընթացս, կարծում ենք, ձևավորվում էր նաև արյունակցա-ազգակցական կապերի պահպանման ավանդույթը՝ որպես հարմարվելու հզոր մեխանիզմ, որն այնուհետև վերակերտվելով՝ համապատասխան էր դառնում յուրաքանչյուր ժամանակի հանրային նոր պայմաններին ու կարիքներին:

Այս իմաստով, 19-րդ դարավերջի՝ Երվանդ Լալայանի նշած ազնվական-ազգակցական գյուղերը հնի ո՛չ թե սոսկ կարծրացած մնացուկ էին, այլ, ըստ էության, ներկայացնում էին կապիտալիստական հարաբերություններին «ազգարյունակցական կազմակերպության» հարմարվելը, երբ այն ծառայում էր ինչպես տնտեսական մրցակցությունում անհրաժեշտ ինքնապաշտպանության, այնպես էլ՝ ազգակիցների թաքնված շահագործման¹⁷, կապիտալի նախնական

17 Այս մասին տե՛ս Мкртумян 1967, 289–290; 1974; հմմտ. նաև Косвен 1964:

ՀՐԱԿԻՐԱՏՈՄՍ

ԻՄ ՏՈՂՄԻ ԵՍՈՐԸ

Իմ տանի ծառը մեծացել,
Մեծացել ու հյուզ է տվել,
Գարնար ծաղկել է զվարթ,
Աշունը՝ պտուղ է տվել:

Իսկ այնքան զոհ եմ նրանից,
Որ ինձ այս համարից զարթ
Նայանք երգիլու համար
Շնորհքի մի շյուղ է տվել:

1960 թ.

Համո Սահյան

ՄԻՈՐԻՍ ԲԱՆԵՐԿԻՐ

1972 թվականի օգոստոսի 20-ին, ժամը 12-ին, Հայկական ՍՍՀ Շամշադինի շրջանի Վերին Կարմիր Աղբյուր գյուղում հայտնաբերվել է տեղի Մեկյան ազգատանի (Միգրյան—Սայան—Մեկյաններ) հալածված հանդիպումը հայն շրջանի Հայտան, Գիլյանի Շամշադյան, Կարմիր Հին Քաչինգ գյուղից Մեկյանների հետ. նվիրված ՍՍՀ կազմակերպման 50-ամյակին:

Նմանում են շեռն քեռի մեր հանդիպին:

Մ Բ Ա Գ Ի Ր

1. Բացման խոսք:
Հին Շամշադինի շրջանի տեղի խորհուրդ
Հին. Խ. Հ. Հովհաննիսյան
2. Մեկյան ազգատանի անցած ուղին.
Հին. Խ. Հ. Մայր
3. Ուղեգրեր.
4. Նմանումը հանդիպման ժամանակ հայտնաբերված զգուշացման ծանուցանքը.
Հին. Խ. Հ. Մայր

ԿԱԶՄԱԿԱՐԴՈՒՄ

Մեկյան ազգի հավաքի երկթերթի հրավիրարումնը ներսից և դրսից (Համշադինի շրջան, գյուղ Վերին Կարմիրաղբյուր, 1972թ.)

կուտակման փուլում շահույթի ապահովման նպատակներին: Նմանօրինակ իրողություն է եղել թերևս նաև Արշակունիների օրոք արքայական ու նախարարական տների՝ անկախ սեռից բոլոր անդամների սեփականության ժառանգելն ու «ցեղի», «տան» կալվածքում բնակվելը, որի վկայությունը Մովսես Խորենացու պատմության մեջ նշում է Ա. Դլտչեանը¹⁸:

Նշվածին համեմատելի է Տավուշի Չորաթան գյուղի Քալանթարյան ազնվական «ազգ»ի տոհմաժառանգի՝ մեր նկատած յուրօրինակությունը, որում ոչ միայն ազգի տղամարդկանց ճյուղերն էին ներկայացված, այլև՝ կանայք իրենց սերունդներով, ինչն, ընդհանուր առմամբ, բնորոշ չէ հայոց տոհմաժառանգին ու ժողովրդին՝ «ազգ»-ի մասին գերակշռող պատկերացումներին:

Դաշտային աշխատանքների ընթացքում գրանցել ենք ազգակցական կապերի նոր՝ մինչ այժմ չարձանագրված մի շարք այլ դրսևորումներ: Որոշ լրացումներ կատարենք այն տվյալների վերաբերյալ, որոնց լուսանկարները սույն հոդվածին կցված չեն:

Այսպես, մեր դաշտային նյութում առկա է տեղեկություն՝ Տավուշի մարզի Վերին Կարմիրաղբյուր գյուղում Ադամանց ազգի աղբյուր-հանգստի գոտու վերաբերյալ, ինչպես նաև՝ այդ աղբյուրի մոտ Ադամյանների խնջույքի տեսարա-

նի լուսանկար, տեղեկություններ Նոյեմբերյան շրջանի Կողբ գյուղում Հայրենական պատերազմում զոհված Արովյանների, Թուխարանց (Ասանյանների), Եզանանց՝ 1970–80-ականներին կառուցած աղբյուր-հուշարձանների, Ղուլնանց (Ղուլիջանյանների), Միսկարյանների՝ իրենց սարում կառուցած, Բոզանց (Բոզյան, այժմ՝ Արովյաններ)՝ իրենց պապերի ու Մեծ Հայրենականում զոհված ազգականների հիշատակին կառուցած աղբյուրների, Բարսեղյանների մի ճյուղը հանդիսացող Մելքոնանց՝ իրենց որդու հիշատակին կառուցած աղբյուրի, ինչպես նաև Կողբ գյուղի Խլագոմ կոչվող տեղամասում կառուցված՝ «հանգստյան տեղ»-ի մասին (այստեղ գտնվում է Համաշխարհային բանկի կառուցած «Զիկատար» կոչվող հանգստավայրը, որտեղ նաև սրահ կա)¹⁹:

Արցախյան ծագման ազգի գծագիր-տոհմաձառի և ազգի հավաքի վերաբերյալ հաղորդումներ են եղել Նոյեմբերյանի շրջանի Ջուջևան, նաև Աճարկուտ, Ոսկեպար գյուղերի մոտ, Կիրանց գյուղի վերաբերյալ մեզ տեղեկացրել էին նաև, որ «Դարբնանց Սառնաղբյուր, 2002թ.» գրությամբ աղբյուր կար՝ Ջուջևանի կենտրոնական ճամփեզրին, որը մենք հետո տեսանք: Անձամբ ծանոթացել ենք Իջևանի շրջանի Սևքար գյուղի բնակիչ Միրզոյանի կազմած և գրքի ձևով հրատարակած՝ Սևքար գյուղի ազգատոհմների լուսանկարների ալբոմին, որում ներկայացված էին և ազգերի գծապատկեր-տոհմաձառերը: Ունենք հաղորդում, որ Նոյեմբերյանի շրջանի Կոթի գյուղում ևս Ոսկան Մամյանը կազմել է իրենց ազգատոհմի լուսանկարների ալբոմ: Հեռուստալրատվությունից տեղեկացել ենք նկարիչ Կարեն Սմբատյանի կողմից՝ Սմբատյան ազգատոհմի անդամների լուսանկարների ալբոմ պատրաստելու մասին, տեսել ենք Արմեն Ստեփանյանի հեղինակած՝ «Տոհմաձառ» կոչվող, իբրև տոհմաձառ՝ մեկը մյուսի գլխին շարված կավե կճուճներից ծառի տեսքով դեկորատիվ քանդակը, որը 1980-ականներին ցուցադրված էր Սարդարապատի հուշահամալիր–Ազգագրության թանգարանի՝ հայ ժամանակակից արվեստի սրահում: Իսկ Երևանի Ժողովրդական արվեստի թանգարանում ներկայացված էր Պողոսյանների տոհմաձառի պատկերով ժամանակակից գորգը: Նշված կարգի փաստեր արձանագրել ենք Հայաստանի այլ շրջաններում ևս:

Անձամբ մասնակցել եմ Վայքի շրջանի Մարտիրոս գյուղում իրենց ազգի ծանր հիվանդ անդամներից մեկի առողջանալու կապակցությամբ ազգի ավանդական ուխտատեղի համարվող՝ գյուղից դուրս գտնվող Ս. Հովհաննես մատուռ ուխտագնացությանը և այդ մատուռի մոտ՝ բացօթյա մատաղ-խնջույքին: 1980-ականներին տեղի ունեցած՝ ազգականների հավաքի մասին տեղեկություն կա նաև Եղեգնաձորի շրջանի Մալիշկա գյուղից: Ազգականների հավաք-խնջույք եղել է նաև շրջանի Ռինդ գյուղում 1994-ին:

19 Տեղեկություն ենք գրանցել 2010թ. հուլիսի 24-ին այստեղ տեղի ունեցած՝ Տեր-Բարսեղյանների «ազգային քեֆի» մասին, որը հովանավորել էին այդ «ազգ»ի՝ այժմ արտերկրում բնակվող երկու հորեղբոր տղաներ, ընդ որում, այդ «ազգ»ի խնջույք եղել էր նաև 1981-ին, երբ հովանավորել էին Երևանում, Մոսկվայում բնակվող ազգականներ, բայց հանգամանքների բերումով՝ հովանավորողներից շատերն այն ժամանակ անձամբ չէին կարողացել մասնակցել:

ՈՌԻԲԵՆ ՄԱՅԻԼՅԱԼ

ՏՈՅՄԻ ԱՆՑԱԾ ՈՒՂԻՆ

ԲԵՂԼՎԱՆՑ ՏՈՀՄԻ ԱՆՑԱԾ ՈՒՂԻՆ

ԵՐԵՎԱՆ – 1981

Հարգելի՜ Բեղլվանք - Դավթյաններ և Մայիլյաններ:

Հարգելի՜ հյուրեր:

Այսօր մենք՝ Բեղլվանքս հավաքվել ենք այստեղ մի վեհ նպատակի համար, հանդիպելու մեկս մյուսի հետ և ճանաչելու իրար: Ցավով պետք է նշեմ, որ իրերի բերումով երբեմն, նույնիսկ ամենամոտ հարազատներս երկար ժամանակ իրարից կտրված լինելու պատճառով, օտարանում ենք, իրար չենք ճանաչում, իրար ընդունում ենք օտարի նման:

Այս հավաքույթի, այս հանդիպման նպատակը երկուսն է. մախ՝ ճանաչենք մեր հարազատներին, ճանաչենք իրար և երկրորդ՝ մի հիշատակ թողնենք հաջորդ սերունդներին: Պետք է ավանդ թողնել սերունդներին, որ այսպիսի հանդիպումները սովորույթ դառնան, շարունակվեն ու հարատևեն այնքան ժամանակ, ինչքան կհարատևի ու գոյություն կունենա Բեղլվանք տոհմը:

Անպայման մեր տոհմի կաղմից այսպիսի հավաքույթներն ու հանդիպումները պետք է տրադիցիա դառնան:

Բարեկամներ, այս հանդիպմանը ներկա Բեղլվանք տոհմի ներկայացուցիչներին անպայման կհետաքրքրի, թե ո՞վ ենք մենք, մեր տոհմը ի՞նչ ճանապարհ է անցել ցայսօր:

Մեր տոհմի անցյալը իմանալու համար եկեք այս

Բեղլվանք «ազգի» վերաբերյալ գրքույկի (1981թ.) տիպոդուսթերիթը և առաջին էջը (գրքույկի հեղինակ՝ Ռուբեն Մայիլյան)

Հայրենական Մեծ պատերազմում զոհված Նազիկյանների և Կիզիկյանների հիշատակին կառուցված աղբյուր-հուշարձանի մոտ, մոտավորապես՝ 1990թ. (գյուղ Վերին Կարսիրաղբյուր, Շամշադինի շրջան)

Նույն շրջանի Խաչիկ գյուղում՝ միմյանց ճանաչելու նպատակով խնջույքը կազմակերպելու համար «ազգ»ի անդամները նախապես գումար էին հավաքել, և հավաքը տեղի է ունեցել Նորավանքում: Այս շրջանի Գետափ (նախկին Ղոյթուլ գյուղում) Տեր-Մարգարի տոհմը 1831-ին կառուցել է գյուղի Ս. Աստվածածին եկեղեցին: Հին Գնիշիկից՝ գյուղատեղի հողի սողանքի պատճառով Արփի գյուղ վերաբնակված Մելիք-Սարգսյանները, ազգականներից հանգանակություն կատարելով, վերջին գյուղի գերեզմանոցում կառուցել են հուշարձան՝ Հայրենական պատերազմում զոհված Մելիք-Սարգսյանների հիշատակին, և ամեն տարի մայիսի 9-ին այնտեղ են հավաքվել: Բացի այդ, նույն ազգը (տոհմակիցներից՝ Պերճը) իրենց պապ Մելիք-Սարգսի 200-ամյակի առթիվ հուշաքար է կառուցել հին Գնիշիկի գերեզմանոցում²⁰:

«Ազգ»-երի կողմից պաշտվող գրքեր՝ «Նարեկ» և Աստվածաշունչ, սուրբ ծառեր, օջախներ, գյուղերի հիմնադիրների օջախներ, նախնիների գերեզմաններ, ազգերի առանձին սրբավայր մատուռներ ու եկեղեցիներ, ուխտագնացություններ և մատաղներ ու խնջույքներ դրանց մոտ՝ եղել են նաև հնում, ինչի մասին տեղեկացնում են տարբեր հեղինակներ²¹:

Աշտարակի շրջանի գյուղերից մեկի մոտով անցնելիս տեսել ենք Մեն Հայրենականում զոհված Սարգսյանների հիշատակին կառուցված հուշարձանը (գրավոր գրանցում կատարած չլինելու պատճառով տեղեկությունն այժմ, ցավոք, չենք կարող ավելի ճշգրիտ ներկայացնել): Արցախի Շուշու շրջանի Քարինտակ գյուղում՝ Ցեցունց ազգի հավաք-խնջույք, ապա նաև՝ Գանձասարի վանք ուխտագնացություն ու մատաղ եղան 2010-ին, մոսկվաբնակ իրենց ազգակցի՝ Արթուր Հովհաննիսյանի գյուղ այցելության առիթով: Հետաքրքիր է, որ նյութը հաղորդողի տանը պահպանվել էր նաև նույն «ազգ»ի 1910 թ. խնջույքի խմբանկարը: Այն տեղի էր ունեցել հետագայի նշանավոր սրտաբան Լևոն Հովհաննիսյանի հոր՝ այն ժամանակ Թիֆլիսից գյուղ գալու ու ազգականներին նյութապես օժանդակելու առիթով:

Ընդհանրապես, Արցախում մեր գրանցած ժամանակակից նյութերում բավական շատ են հայրենի գյուղի համար եկեղեցի, անհրաժեշտ շինություններ կառուցելու և այլ բարեգործությունների վերաբերյալ տվյալները: Դրանք ցույց են տալիս, որ առանց այն էլ Տավուշում 19-րդ դ. երկրորդ կեսին հեռագնաց անասնապահության, համակցված երկրագործա-անասնապահական աշխատատար տնտեսության պայմաններում, նաև հետագայում պահպանված, որոշակի գործառնություններ կատարող ազգակցական կապերի նոր վերելք է սկսվել 1960-ականներից Հայաստանում սկիզբ առած ազգային զարթոնքի ժամանակաշրջանում ու հաջորդող տարիներին: Բայց հարկ է նաև նկատել, որ Արցախում՝ խորհրդային կարգերի վերջին տասնամյակներին ազգականների հա-

20 Ընդհանրապես, այս ազգի ներկայացուցիչները սիրում են, տարբեր առիթներ գտնելով, հավաքներ, խնջույքներ կազմակերպել: Նշում են, որ իրենց պապերը եկել են Արցախից, բայց արմատները Նախիջևանից են (մեր դաշտային դիտարկումներից):

21 Լալայեան 1903, 115; Սամուելեան 1906, 116–118, 122, 166; Карапетян 1958, 44, 59–63, 66–67; Косвен 1964, 7.

վաքների մասին մեր գրանցած տեղեկությունները նկատելիորեն սակավաթիվ են, չնայած որ Հայաստանում, մասնավորապես և Տավուշում, որի բնակչության բավական ստվար զանգվածն արմատներով Արցախից է, այդ կապերը թարմացնելու և հավաքներ կազմակերպելու նախաձեռնողներն ավելի հաճախ արցախյան ծագման ազգատոհմերն էին: Ըստ երևույթին, դեր էր կատարում օտար իշխանության ներքո գտնվելու հանգամանքը, որի պայմաններում՝ ուշադրություն չգրավելու համար, զգուշանում էին:

Իրենց համատեղ հողվածում Լուսինե Խառատյանն ու Գայանե Շագոյանն անդրադարձել են արդի ընտանիքին ու հասարակական այլ կազմակերպություններին²²: ՀՀ ժամանակակից իրականությունում աչքի ընկնողներից էր և է՝ «Տավուշ» հայրենակցական միությունն՝ իր անդամների հզոր կազմով²³, որոնցից շատերը բարձր հաջողությունների ու դիրքի են հասել հանրային տարբեր ոլորտներում, սերտ համագործակցում են ու օժանդակում միմյանց: Նշենք, որ այդ հայրենակցական համագործակցությունն ու համացանցային կապի հնարավորությունը 2018թ. «թավշյա» կոչված հեղափոխության համար՝ մեծ չափով թերևս էական էին: Դեռ Պերճ Պռոշյանն²⁴ էր գովեստով խոսում գենետիկ հատկանիշների ու ապրելակերպի արդյունք՝ այդ տարածաշրջանի հայության խելացիությունն ու հանրային պայմաններում կողմնորոշվելու, հաջողելու ունակության մասին, որի հիմքում զգալի չափով նաև պատմամշակութային պայմանների արդյունք, ավանդական մշակույթից սերող փոխօգնությունն ու համագործակցությունն են:

ՕԳՏԱԳՈՐԾՎԱԾ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

ԲԴՈՅԱՆ 1974

Բդոյան Վ. Հ., Հայ ազգագրություն. համառոտ ուրվագիծ, Երևան, ԵՊՀ հրատ., 1974:

ԼԱԼԱՅԵԱՆ 1903

Լալայեան Ե. Ա., Բորչալուի գավառ // Ազգագրական հանդես, ութերորդ տարի, X գիրք, Թիֆլիզ, Արագատիպ Մ. Մարտիրոսեանցի, 1903, 113–268:

ԽԱՌԱՏՅԱՆ, ՇԱԳՈՅԱՆ 2001

Խառատյան Լ. Զ., Շագոյան Գ. Հ., «Ընտանիք»-ն արդի հասարակական կազմակերպությունների համատեքստում // Ընտանիքի հետազոտման հիմնախնդիրները. գիտաժողովի նյութեր, Երևան, «Գիտություն», 2001, 49–54:

ԿԱՐԱՊԵՏՅԱՆ 1963

Կարապետյան Է. Տ., Պատրոնիմիայի վերապրուկները հայերի մեջ (ըստ 1961թ. գիտարշավների նյութերի) // Տեղեկագիր ՀՍՍՀ ԳԱ հասարակական գիտությունների, 1963, № 4, 75–80:

ՂԼՏՉԵԱՆ 1912

Ղլտչեան Ա., Հայ հին իրաւունքը // Ազգագրական հանդես, XXIII գիրք, Թիֆլիս, Էլեքտրաշարժ տպարան Ն. Աղանեանցի, 1912, 68–113:

22 Խառատյան, Շագոյան 2001, 49–54:

23 Տես Միքոյան 2010:

24 Պռոշյան 1964, 136, 140, 144, 152–156:

ՄԱԴԱԹՅԱՆ 2006

Մաղաթյան Վ. Օ., Գյուղական համայնքի տիպը Տավուշում (19-րդ դ. երկրորդ կես – 20-րդ դ. առաջին քառորդ) // Հայ ազգաբնակչության և հնագիտության խնդիրներ I, Երիտասարդ գիտնականների հանրապետական IX գիտաժողովի նյութեր, խմբ. Դ. Ա. Վարդումյան, Լ. Հ. Արքահամյան, Գ. Հ. Շազոյան, Երևան, 2006, 131–146:

ՄԱԴԱԹՅԱՆ 2009

Մաղաթյան Վ. Օ., Գյուղական համայնքը Տավուշի մարզի Իջևանի տարածաշրջանում (XIX դ. երկրորդ կես – XX դ. սկիզբ) // Տավուշ. նյութական և հոգևոր ժառանգություն (հանրապետական գիտական նստաշրջանի նյութեր, խմբ. Ա. Ա. Քալանթարյան, Հ. Գ. Սարգսյան), Երևան, «Գիտություն», 2009, 142–148:

ՄԻՐՋՈՅԱՆ 2010

Միրզոյան Լ. Ա., Տավուշ, Երևան, «Ասողիկ», 2010:

ՄԿՐՏՈՒՄՅԱՆ 1963

Մկրտումյան Յ. Ի., Հյուսիս-արևելյան Հայաստանի հայերի տարեկան անասնապահական ցիկլը նախահեղափոխական շրջանում // Տեղեկագիր ՀՍՍՀ ԳԱ հասարակական գիտությունների, 1963, №7, 87–100:

ՆԱՀԱՊԵՏՅԱՆ 1979

Նահապետյան Ռ. Ա., Ազգակցական և համայնական փոխօգնության ձևերի վերապրուկները աղձնիքահայության մեջ (XIX դ. II կես – XX դ. սկիզբ) // Բանբեր Երևանի համալսարանի, 1979, №1, 198–206:

ՊՈՒՈՇՅԱՆ 1964

Պոռոջյան Պ., Երկերի ժողովածու, հ. 6, Երևան, «Հայպետհրատ», 1964, 723 էջ:

ՍԱՄՈՒԷԼԵԱՆ 1908

Սամուելեան Խ., Մայրական իրավունքը // Ազգագրական հանդես, XVIII գիրք, Թիֆլիս, Ելեքտրաշարժ տպարան Ն. Աղանեանի, 1908, 59–90:

ՍԱՄՈՒԷԼԵԱՆ 1941

Սամուելեան Խ., Հին Հայաստանի կոլտուրան, հ. 3, Երևան, «Արմֆան», 1941, 360 էջ:

ՎԱՐԴՈՒՄՅԱՆ, ԿԱՐԱՊԵՏՅԱՆ 1963

Վարդումյան Դ. Ս., Կարապետյան Է. Տ., Հայաստանի կոլտնտեսականների ընտանիքը և ընտանեկան կենցաղը, Երևան, ՀՍՍՌ ԳԱ հրատ., 1963:

ՎԱՐԴՈՒՄՅԱՆ 1956

Վարդումյան Դ. Ս, Լոռեցիների նոր կենցաղը, Երևան, ՀՍՍՌ ԳԱ հրատ., 1956:

АСМАНГУЛЯН 1983

Асмангулян А. А., Родственные термины армян, Ереван, 1983:

АЛАЕВ 1972

Алаев Л. Б., Соседская община и кастовая община (рецензия на книгу М. К. Кудрявцева) // Народы Азии и Африки 4, 1972.

БДОЯН 1959

Бдоян В. А., Кровно-родственный азг и родственные отношения у армян // Советская этнография, 1952, № 2, 189–192.

БИКБУЛАТОВ 1981

Бикбулатов Н. В., Башкирская система родства, Москва, «Наука», 1981.

БУТИНОВ 1969

Бутинов И. А., Община, семья, род // Советская этнография, № 9, Москва, «Наука», 1969.

БУТИНОВ 1979

Бутинов Н. А., Типология родства // Проблемы типологии в этнографии, Москва, «Наука», 1979, 66–75.

ВДОВИН 1948

Вдовин И. С., Из истории общественного строя чукчей // Советская этнография, 1948, № 3, 56–70.

ДОЛГИХ 1951

Долгих Б. О., Левин М. Г., Переход от родовых связей к территориальным в истории народов Сибири // Труды Института этнографии, Новая серия, 1951, № 1.

ДЬЯКОНОВ 1963

Дьяконов И. М., Община на древнем Востоке в работах советских исследователей // Вестник древней истории, 1963, № 1.

КАРАПЕТЯН 1958

Карапетян Э. Т., Армянская семейная община, Ереван, изд. АН Арм. ССР, 1958.

КАРАПЕТЯН 1966

Карапетян Э. Т., Родственная группа «азг» у армян (вторая половина XIX – начало XX вв.), Ереван, изд. АН Арм. ССР, 1966.

КАЛИНОВСКАЯ 1976

Калиновская К. П., Возрастные группы народов Восточной Африки, Москва, «Наука», 1976.

КОСВЕН 1936

Косвен М. О., Из истории родового строя в Юго-Осетии // Советская этнография, 1936, № 2, 3–20.

КОСВЕН 1951

Косвен М. О., Древняя общественная структура народов Кавказа в ранней русской этнографии // Советская этнография, 1951, № 1.

КОСВЕН 1961

Косвен М. О., Этнография и история Кавказа, Москва, Издательство Восточной литературы (издание Академии наук СССР), 1961.

КОСВЕН 1963

Косвен М. О., Семейная община и патронимия, Москва, изд. АН СССР, 1963.

КОСВЕН 1964

Косвен М. О., Патронимия и ее роль в истории общества, VII Международный конгресс антропологических и этнографических наук, Москва, 1964.

КРЮКОВ 1967

Крюков М. В., О соотношении родовой и патронимических организаций // Советская этнография, 1967, № 6, 83–94.

КРЮКОВ 1967

Крюков М. В., Формы социальной организации древних китайцев, Москва, «Наука», 1967.

ЛИСИЦЯН 1955

Лисицян Д. С., Очерки этнографии дореволюционной Армении // Кавказский этнографический сборник, 1955, № 1, 185–244.

МАРЕТИН 1975

Маретин Ю. В., Община соседско-большесемейного типа у минангкабау (Западная Суматра) // Социальная организация народов Азии и Африки (отв. ред. Д. А. Ольдерогге, С. А. Маретин), АН СССР, Москва, «Наука», 1975, 60–133.

МКРТУМЯН 1967

Мкртумян Ю. И., Некоторые формы сообществ в армянской деревне (вторая половина XIX века) // Պատմա-բանասիրական հանդես, 1967, № 4, 284–291:

МКРТУМЯН 1974

Мкртумян Ю. И., Формы скотоводства в Восточной Армении (вторая половина XIX – начало XX в.), историко-этнографическое исследование // Армянская этнография и фольклор. Материалы и исследования, 6, Институт археологии и этнографии АН Арм. ССР, Ереван, изд. АН Арм. ССР, 1974, 5–90.

ОЛЬДЕРОГГЕ 1975

Ольдерогге Д. А., Иерархия родовых структур и типы большесемейных домашних общин // Социальная организация народов Азии и Африки (отв. ред. Д. А. Ольдерогге, С. А. Маретина), АН СССР, Москва, «Наука», 1975, 6–18.

ОЛЬДЕРОГГЕ 1975

Ольдерогге Д. А., Типы домашней общины и матрилинейный род у народов Африки // Социальная организация народов Азии и Африки (отв. ред. Д. А. Ольдерогге, С. А. Маретин), АН СССР, Москва, «Наука», 1975, 56–59.

СЕМЕНОВ 1967

Семенов Ю. И., Первобытная коммуна и соседская крестьянская община // Становление классов и государства, Москва, «Наука», 1976, 7–87.

ТУМАРКИН 1970

Тумаркин Д. Д., К вопросу о сущности рода // Советская этнография, № 5, Москва, «Наука», 1970, 93–101.

ФАЙНБУРГ 1964

Файнбург Л. А., Общественный строй эскимосов и алеутов: от материнского рода к соседской общине, Москва, «Наука», 1964.

Вардигер Ониковна Мадатян

Институт археологии и этнографии

ПОНЯТИЕ «АЗГ» В РЯДУ СОЦИАЛЬНЫХ ИНСТИТУТОВ: ПРОЯВЛЕНИЯ «АЗГА», РОДСТВЕННЫХ СВЯЗЕЙ В ТАВУШЕ (19–20 вв.)

Ключевые слова: армянская кровнородственная организация «азг», Тавуш, родственные села, группы родственных деревень, памятники семей-родов основателей сел, родственные родники-памятники и зона отдыха, генеалогическое древо, собрания родственников.

Статья посвящена исследованию кровнородственной организации в советской и армянской этнологии, ее месту в ряду исторически известных социальных институтов на примере Тавуша.

Кроме известных проявлений кровнородственных связей армян (деревни, состоящие преимущественно из кровнородственных семей, группы родственных деревень, родственные кварталы, кладбища, их родственные участки, родственные сезонные жилища, тесные родственные отношения: взаимопомощь, хозяйственная, социальная, идеологическая общность) дополнительно представлены также:

а) новые данные о преимущественно родственных селах, группах родственных деревень в Тавуше, в других районах в XIX в. и более ранний период, факты новых самобытных проявлений родственных связей в 60–90-х годах

XX в., зафиксированные автором как в Тавуше, так и в других районах РА во время полевых работ. В их числе отметим следующие:

- б) установление памятников азгам (семьям) – основателям сел;
  - в) установление отдельных памятников родственникам, погибшим в Великой Отечественной войне, или перечень их имен на подобных общесельских памятниках;
  - г) строительство родников-памятников в честь азгов и зон отдыха возле них;
  - д) организация встреч-собраний родственников, живущих в разных местах, с рассылкой пригласительных билетов, устраиванием пикников, проведением иных мероприятий, а также уточнением родственных связей, генеалогических данных присутствующих;
  - е) издание книг, альбомов фотографий того или иного азга, составление их генеалогических древ, их раздача участникам встреч, другим родственникам.
- Автор отметила также особенности внешнего оформления генеалогического древа в разных историко-этнографических районах (Тавуш, Вайоц-дзор), о чем говорится в ее отдельной статье об этом.

Varditer O. Madatyan

Institute of Archaeology and Ethnography

“AZG” AS LINEAGE ORGANIZATION, MANIFESTATIONS OF KINSHIP IN TAVUSH (19TH – 20TH CENTURIES)

Keywords: Armenian lineage organization “azg”, Tavush, kindred villages, kin village groups, village founder’s family-lineage’s monuments, kinsfolk memorial fountains and rest areas, family trees, meetings of relatives.

The work reviews the lineage research history in Soviet and Armenian ethnology and reflects on various primary and secondary sources related to kin relations among the Armenians, particularly in the Tavush province. Besides the already well-known manifestations of “azg” as lineage and patronymy (villages mainly consisting of kin families, groups of proxy kin villages, lineage based neighborhoods inside villages, cemeteries and cemetery sections of kinsfolk, temporary dwellings of kinsfolk at alpine pastures, visible close relations among the members of kin group such as mutual assistance, manifestations reflections of their community in economic, social and ideological terms) mostly based on the reviewed primary and secondary sources, this paper suggests a closer look on the following:

- a) additional data in which predominates information about the ever known proxy kin villages and groups of kin villages in Armenia and in Tavush. In addition, other unique and hitherto unknown manifestations of kinship relations in the 1960–1990s are represented as collected by this author in course of synchronous fieldwork in Tavush and elsewhere. These are:
- b) building of monuments to the founder families (patronymic groups) of villages.
- c) building of separate monuments to relatives among the casualties of the Great Patriotic war (WWII), or engraving their names as contiguously on the communal monuments to the same event;
- d) building of monumental fountains and rest areas dedicated to certain families-lineages;

e) repeated meetings of dispersed to various places of inhabitation relatives by invitation, accompanied by parties, other memorable events, exchange and correction of information about the common origins and family trees of the invited people;

f) making of booklets about the history and photo album of the kinship groups, creation of family trees by some initiative members, dissemination of these to participant members and other relatives.

Comparison of these and other related data has convinced the author in existence of important variety among the known types of family trees in various ethnographic regions of Armenia (Tavush, Vayots-dzor), represented in another publication.